

az anyag- és energiapiazarló, környezetszennyező technológiák. Ebben a modellben a kisgazdaság sem élhet meg, tömegesen megy tönkre, és kerül a különböző bankok és anonim részvényesek birtokába. Továbbra is a centralizáció maradna az uralkodó tendencia, tovább növekednének a különbségek. Maradna a kiszolgáltatottság, csak rafináltabb formát öltene. Közösségek helyett atomizáltság, szolidaritás helyett kíméletlen verseny. A gazdagok gazdagodása, a szegények szegényedése. A környezet ezenekben szép esendően romlana tovább. A helyzet hasonlít a felégetett föld módszeréhez, ezúttal békidőben.

Még nem is régen korlátlan mértékben álltak rendelkezésre az olyan természeti kincsök, mint a termőföld, erdők, tiszta víz, jó levegő. A fokozódó rablógazdálkodás ezt világszerte degenerálta. Odáig jutottunk, hogy a jelenlegi életmódunkat csak egyre nagyobb erőfeszítésekkel, a természet fokozódó kirablása árán tudjuk fenntartani. Ennek eredményeképpen már megkezdődtek az eróziós folyamatok. A nem is távoli jövőben nagy érték lesz egy egészséges erdő, tiszta élővíz, termőképes vidék. Ahol ezek megmaradnak, az a terület biztosan előrerúg a rangsorban, és felemelkedik, míg az erodált területek fokozódó ütemben hanyatlanak alá. Ez történt kétezer éve, a történelm első nagy környezetromlásánál, a Földközi-tenger medencéjében.

Földünk éghajlata – éppen az emberi tevékenység következtében – melegszik. Ez együtt jár az aszályos évek szaporodásával. Az Alföld amúgyis hajlamos az aszályra, így a környezet eróziójával ez súlyos formát fog ölteni. A termelés fenntartásához egyre nagyobb erőfeszítésekre lesz szükség, amivel tovább fokozzuk a bajt. Ez önmagát gerjesztő folyamat, mely végül szikszedéshez, a termőréteg lepusztulásához, sőt sivatagosodáshoz vezethet! Ez az egész ország számára is végzetes lenne.

A fizika külön ága foglalkozik a határfelületekkel. Ezek – bár kiterjedésük nem nagy, – rendkívül érdekesek, mivel a legtöbb és a legbonyolultabb mozgás ott következik be. Történelmünkben egy ilyen határfelülethez érkeztünk. Ellentmondásos viszonyok, zavaros helyzetek között kell rátalálni arra a keskeny ösvényre, mely nekünk is, utódainknak is emberi életet nyújt. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy mi kora a felvilágosodásunk.

Az I. világháború előtt több erdélyi politikus és író felpanaszolta, hogy mennyire csehanyagolják őket a pesti urak. Nemcsak hogy nem segítenek, de kimondottan akadályozzák Erdély felemelkedését, a mindenható centralizáció jegyében. Mindhiába. Erdély Magyarország periferiája, szegényháza marad, ahonnan tömegesen vándoroltak ki a székelyek Amerikába. Ki gondolta volna akkor, hogy mi fog történni? Pesten legalábbis senki. mert a segélykértások süket fülekre találtak.

Hogy jön ez ide? Ez, kérem, a mai pesti uraknak szól. Ha nem is segítenek Kelet-Magyarországon, legalább ne akadályozzák meg azt, hogy önszerveződéssel felemelkedjék!

1991. október 23.

Kolundzsija Gábor /1957/ városgazdasági üzemmenőrk, a Fővárosi Önkormányzat Főpolgármesterei Hivatalának dolgozója

Cégénydányád Kőcsesy-kúria

RÁCZ ISTVÁN

DEBRECEN TÖRTÉNETI KUTATÁSAIM RÓL

Várostörténetről lévén szó, Debrecen esetében is indokolt a város társadalmi arculatát meghatározó civisekkel kezdeni a sort. Mint ismeretes, a debreceni civisekkel már sokat foglalkoztak a kortársak és közel egykorú írók, költők és tudósok, dicsérőleg, de még inkább elmarasztalólag, ám mindenképpen megkülönböztetésre érdemesnek minősítve. A debreceni civisek egyedi vonásai kétségtelenek. Kutatásaim során azonban úgy láttam, hogy ezeket a megkülönböztető jegyeket esetenként túl is értékeljük. Meggyőződésem szerint – s ez nem valami új felfedezés – sokkal erősebbek azok a szálak a debreceni polgárok esetében is, amelyek az általános magyarországi társadalmi fejlődéssel összekötik, mint az elválasztó egyedi vonások. Erről a törvényszerűségről engem két vonalon folytatott vizsgálódás különösen meggyőzött. Először is a polgárság aránya a város társadalmában. Csak jelezni szeretném, hogy ezúttal sem ennél a kérdésnél, sem inajd más vonatkozásoknál nem kívánok kitérni a forráshiányokból következő módszertani nehézségek vázolására, csupán a leszűrt eredményekre hivatkozom. Ami tehát a polgárság arányát illeti, elmondható, hogy Debrecenben a II. József által készített összeírás adatai szerint a város lakosságának 19,9%-a rendelkezett polgárjoggal, a lakosság egyötöd része, míg a nagyobb – mintegy négyötöd rész – polgárjogon kívül állott. Ez az arány később sem emelkedett számottevően. Társadalomtörténeti szempontból azonban alapkérdésnek számít, hogy ez a nagyságrend hol helyezhető el az országos fejlődés egészében. A József császár idejéből származó összeírás szerint az ország akkori 61 szabad királyi városában a polgárság 13,9%-ban képviseltette magát. Tudva azt, hogy az átlagszámok végtelen eredményből születnek, s ezt a végtelenséget statisztikailag is tudjuk dokumentálni, arra a következtetésre juthatunk, hogy Debrecenben a polgárlakosság az országos átlaghoz mérten középszinten vagy valamivel afölött mozgott, lényegében tehát ahhoz igazodott. Általános vetülettű tanulságként könyvelhetjük el, hogy a magyarországi polgárság szánszerűségében is ilyen alacsony szinten mozgott, s – többek között – a reformkorban már ezért sem tudta magára vállalni a polgári átalakulás vezetését. Debrecen fejlődésében az országos tendenciákhöz való igazodás tükröződik a civistársadalom történetében a polgárság összetételének a jellegét vizsgálva is. Különösen kitérnék ez a társadalmi alkalmazkodás, ha a városba beköltöző nemceseket vizsgáljuk. Meglátásom szerint ez a fontos társadalomtörténeti kérdés nem kapott korábban megfelelő figyelmet. Különös jelentősége az volt, hogy a városlakó nemcesek polgárjogot szereztek, betagozódtak a civisek közösségébe, s ezáltal a magyar városi polgárság karakterének a kialakításához nagymértékben hozzájárultak. Azt is mondhatnánk, hogy a magyarországi polgárság a rendi korszak végén már nemes-polgár keverék volt s a sajátos kelet-európai vonásként tartható számon. Így érthetjük meg, hogy a reformkorban nálunk a polgárságnál nemcsak létszámokban jelentkeztek, hanem a régi világot feltő szemléletű visszahúzó nehézségekkel is számot kellett vetni. Debrecenben a XVIII. század elején még 132 nemesi család lakott, de az 1840-es évekre családlétszámuk már 794-re emelkedett. Ilyenformán a polgárságon belül is vezető szerepre tettek szert. Látnunk kell, hogy a nemességnek ez a fajta betagozódása a polgárságba megintcsak nem kimondottan debreceni specialitás. A nemcesek városba való tömörülése országos méretű jelenség volt, legfeljebb időbeli fáziseltolódás jelcí tapinthatók ki: a királyi Magyarországon és Erdélyben már a XVI-XVII. században jellemző tünetként figyelhető meg, míg az Alföld térségében a nemesség csak a török uralom utáni évszázadtól szállta meg tömegesen a városokat. Az Alföld 40 városába összesen mintegy 6 ezer nemes költözött be, s ebbe a vonulatba illeszthető a debreceni városbakeröltözés jelnsége is. Ilyen és ehhez hasonló jellemzők miatt jutottam arra a következtetésre, hogy számon kell tartanunk a debreceni civiseknél fellelhető és érzékelhető egyedi vonásokat, de sohasem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezek országos vetülettű alapvonásokra épülnek.

Fontos társadalomtörténeti kérdésnek tartom a társadalmi szerkezetben a polgársággal szemben elhelyezkedő rétegének, a birtoktalan városiakoknak a számbavételét és a történeti értékelését. A civisek szempontjából nézve a dolgokat elsősorban ez azért lényeges, mert gazdálkodásában az agrár munkaerő nagyobb része az ő soraikból telt ki. Országos szinten ma még nincs abban a helyzetben a történetírás, hogy ilyen kérdéseket fessezgethessen és összegzessen. Úgy vélem, hogy a helytörténetírás feladata a mélyfúrás jellegű feltárás, amiből aztán a nemzeti történetírás később majd összegző-rendszerező módon gazdálkodhat. Ebben a vonatkozásban a kérdések sokasága vetődik a kutató elé, amelyek közül sokat meg is lehet válaszolni, de maradnak nyitottak is. Debrecenben feleletet tudunk adni arra a kérdésre, hogy az agrárgazdálkodásban milyen munkaerőt hasznosítottak a polgárok. Bizonyíthatóan négy csoportba sorolhatók. Elsőbe a családi munkaerő került, másodikba a cselédnépesség, harmadikba a napszámások, és a negyedikbe a tanyán lakó majorosok kategorizálhatók. Az is megállapítható, hogy polgáreszaladékonként átlagban 1-2 cselédembert fogadtak fel – természetesen ez is átlagszámnak fogadható el –, s a gazdák cselédnöki munkakerővel rendelkeztek. Finomíthatjuk a vizsgálatokat olyan formában, ha a munkaerő értékéről is tájékoztatást nyújtunk. Magam a munkaerő minőségi vizsgálatánál három mutatót tudtam alapul venni: életkori összetétel, nemek közötti arányt és a közveteti szempontként a polgárok különböző vallomásait a végzett teljesítményekről. Olyan megnyugtató eredményekre vezetők vizsgálatokat azonban nem lehetett végezni, amelyek alapján általános érvénnyel meg lehetne határozni a debreceni polgárok munkaerő-ellátottságának a színvonalát. Inkább csak benyomások és nem statisztika segítségével tudtam arra a következtetésre jutni, hogy a vagyonos civisek 5-10 hold földre fogadtak fel egy-egy cselédembert vagy napszámost. Az viszont jól érzékelhető, hogy Debrecenben a rendi korszak végén a munkaerőkereslet és -kínálat vonatkozásában egyensúlyi helyzet alakult ki. A jövőbeli összehasonlító kutatás dönti majd el, hogy mennyivel volt ez kedvezőbb, mint az ország más részein.

Bármelyik országról lévén szó, polgári fejlődésének egyik – ha nem a legjelentősebb – fokmérője a tőkefelhalmozás nagysága és a pénzforgalma. Modern korunkban a hiteléletet külön intézmények, a bankok szervezik és irányítják. Varga Gyula közgazdász az 1885-ben kiadott monográfiájában annak a véleményének adott kifejezést, hogy a magyar hitelélet kialakulását csak az 1840-es évek óta számíthatjuk, amikor is megjelennek az első bankok. Ez a fajta vélemény a közel múltig tartotta is magát, az új feltalások azonban jelentősen módosítják. A debreceni kutatások is egyértelműen bizonyítják, hogyha a XIX. század derekáig kimondott pénzüintézetek nem működtek is a városban, az azokat helyettesítő magánszemélyek és intézmények sora kínálta a polgárok számára a kölcsönöket. Hogy ez megint nemcsak debreceni egyediség, mutatja, hogy 1657-ben már országos törvényt hoztak a kamatfizetésről, 6%-ban állapítva azt meg. Debrecenben a tőkefelhalmozás és -kölcsonzés első jeleitől maguknál az egyes polgároknál találkozunk, már az első ránkmaradt 1547. évi magisztrátusi jegyzőkönyvben. A modern értelemben vett pénzüintézetek megjelenése előtt kölcsöntőke ügyletekkel azonban itt nemcsak a polgárok foglalkoztak, hanem egyházi intézmények és különböző városi pénztárak is. Igaz, hogy ezek csak később jelennek meg a város pénzpiacán. A pénzforgalmazásban legnagyobb súllyal a Református Kollégium vesz részt. A legújabb kutatások az 1657. évi kollégiumi törvény időszakáig vezetik vissza a kollégiumi kölcsöntőke eredetét. Amikor a XVIII. század elején a város egygyalású jellege megtört, a Piarista Rendház is bekapcsolódott a pénzületbe. Majd a XVIII. század második felétől két városi pénztár, az ún. Árva- és Tüzipénztár egészítette ki a pénzforgalmazással is foglalkozó intézmények sorát.

Abban semmi meglepő nem találhatunk, hogy az egyházi intézmények, különösen is a Református Kollégium, nagylokú pénzületre rendezkedett be. A kor általános szokása ez, ebből a szempontból elég arra utalnunk, hogy maga Debrecen város is többször kölcsönözött az Egri Káptalantól éppen úgy, mint a városi püspöktől és az ottani káptalantól. Egyáltalában olyan gazdálkodási eszmény alakult ki, amelyik a vagyonépítést szorgalmazta. Méliusz Juhász Péter már a XVI. század második felében megfogalmazta és rendszerezte formálta a debreceni civisek vagyoni és gazdálkodási elveit. Szemléletéből külön is kiemelést érdemel az a gondolat, hogy a vagyon fogalmán

nemcsak a szántóföldet és a jószágállományt értette, hanem a pénzületet is.

Ennek a kérdésnek a további részletezése helyett, zárógondolatként egyetlen szempontot kívánok még utalni. A debreceni – s egyáltalán a magyarországi – pénzforgalom Kelet-Európára jellemző körforgásba került. Nagyobb része a pénznek a mezőgazdaságból – áll vagyonszólóbirtok jövedelméből – származott, s a hitelcékek révén jórészt oda is vándorolt vissza. Olykor a kisiparosok filléres gondjait enyhítette. Igazában azonban a klasszikus polgári fejlődésre jellemző módon iparba és kereskedelmi tevékenységbe való beépülése nem igen volt jellemző.

Külön megítélés alá tartozik a pénzforgalmazás tekintetében a Református Kollégium, amelyek az ebből származó jövedelmét a református tanulóiifjúság szellemi vagyonának a gyarapítására fordította.

Köztudomású, hogy a magyarországi reformáció a művelődés területén maradandót alkotott. Kulturális értékeink közül különösen az iskolázatást emelte magaslatra. Általában vezérszelmévé vált a felsőmagyarországi protestánsok ama 1595-ben megfogalmazott álláspontja, miszerint az egyházak Igazi veteménycs kerijeit az iskolák. A veteménycs keritek művelésére pedig legtöbb gondot a kollégiumok és patronusaik fordították. Ezek akadémiai szintű intézmények, ma azt mondanánk, hogy főiskolák. Magyarországon azonban egészen 1635-ig ezek jelentették a legmagasabb iskolai formát, de az ekkor szervezett nagyszombati első, máig is folyamatosan működő universitas a protestánsokat nem fogadta falai közé, így számukra hazai földön egészen a XIX. század második feléig az akadémia maradt a legmagasabb szintű felsőoktatási intézmény. Különös jelentőségük volt tehát a református kollégiumoknak, s ezek között is legrangosabb a debreceni lett.

Erről a kollégiumról már sokat írtak. A közelmúltban tekintélyes kötet foglalta össze olyan formában a történetét, hogy a szerzők többsége jelentősen ki is egészítette az ősi alma materre vonatkozó ismereteinket. A tudomány természetcs velejárója, hogy folyton új elemekkel gyarapszik. A kollégium történetének a kutatása sem záródott le. Amikor tehát a debreceni történeti kutatásokról beszélünk, a történetírói feladatok közé kell íktatnunk a Kollégiumra vonatkozó feltáró munkát is. A kérdések továbbvitele sok ponton indokolt. Legnagyobb hiást az azonban akkor tölt ki a szakirodalom, ha a gazdaságtörténetét megírja. Feltárja az anyagi erőforrásait. Egy ilyen vonatkozású elemzés nemcsak azt szolgálhatja, hogy sokkal jobban megismerhetjük a Kollégium és a társadalom kapcsolatrendszerét, működési mechanizmusát, de alkalmat ad általánosabb vetületű, az egész magyarországi protestantizmust érintő kérdések felfedésére is. Azt is mondanánk, hogy ez utóbbiak előfeltételei lehetnek a helytörténeti jellegű kutatásoknak is. Gondolok itt olyan alapkérdésekre, mint a protestáns vagyon ügye általában, amelyik a XIX. század második felében különösen hangsúlyosan vetődött fel. Vagy az egyházi ügye a protestánsok megítélésére vonatkozásában. A kegyúri jog kérdéséről nem is szólva, amelyik Debrecenben különös és egyedi színezetet is nyert, s lényegében napjainkig is rendezetlen maradt.

Reflexiómomban gondolatokat villantottam fel. Korántsem állíthatom, hogy Debrecen történetében ezek a legfontosabbak. Csupán arra utalhatok, hogy a saját kutatásaim során ezek és ezekhez hasonló dolgok vetődtek fel, s ilyen nyomvonalakon szertnek a jövőben is járni. Bár nem vagyok debreceni születésű, múltjának feltárását nemcsak szakmai, hanem az erkölcsi kötelességeim közé is sorolhatom.

(Részlet a Hajdú-Bihar megyei Levéltár által szervezett Levéltár Napokon elhangzott előadásból, 1991. május 7.)

- A szerző debreceni tárgyú irásainak válogatott bibliográfiája:
 1. Debrecen város hitelügyletei 1693-1848. Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve. VI. k. Debrecen, 1979.
 2. A debreceni tanya a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. Ethnographia, 1982.
 3. Debreceni vegrendeletek 1595-1847. Debrecen, 1983.
 4. Debreceni vagyoneljárás 1717-1848. Debrecen, 1984.
 5. A mezőgazdasági munkaerő Debrecenben a rendi korszak végén. Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve XV. k. Debrecen, 1988.
 6. A debreceni civisvagyon. Bp. 1989.
Dr Rácz István /1929/, a KLTE történelem professzora